

SKOLA

8

OCH

SAMHÄLLE

ELEVPLANER OCH BAKGRUNDSFAKTORER

Några data från 1961 års individualstatistik

Av *Kjell Härnqvist*

TILLHÖR REFERENSBIBLIOTEKET
UTLÅNAS EJ

Särtryck ur

1-2 1966 Svenska Bokförlaget . NORSTEDTS

Elevplaner och bakgrundsfaktorer

Några data från 1961 års individualstatistik

Av Kjell Härnqvist

Utvecklingen går raskt inom svensk skola. Det märker inte minst den som genom empiriska undersökningar söker bilda sig en uppfattning om effekten av gjorda organisatoriska förändringar. Denne försätts mycket lätt i rollen att spegla och tolka ett förflutet tillstånd.

Dessa reflexioner är närmast föranledda av de undersökningar över skolprestationer och valfaktorer som en grupp forskare vid pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet bedriver med utgångspunkt från den s. k. individualstatistiken inom skolväsendet. Denna statistikgren infördes av Statistiska centralbyrån i samband med centralbyråns övertagande av skolstatistiken. Avsikten är att vart femte år med början 1961 insamla ett basmaterial för longitudinella undersökningar av studieval m. m. Varje basmaterial skall bestå av en tiondel av alla trettonåringar under ifrågavarande basår, vilka sedan följs från år till år i skolornas register.

Individualstatistiken och dess användning

Våren 1961 insamlades uppgifter om alla elever som var födda den 5, 15 eller 25 i någon månad 1948. Huvuddelen av dessa ca 12 000 elever tillhörde årskurs 6, och av de normalåriga eleverna befann sig ungefär en tredjedel i klasser som följde timplaner och huvudmoment på försöksverksamhet med nioårig enhetsskola, medan återstoden gick i folkskoleklasser. Enhetsskoleleverna hade i denna årskurs att planera för sitt ämnesval i årskurs 7, medan folkskoleleverna kunde välja på att gå kvar i folkskola eller övergå till realskola, praktisk realskola eller flickskola. (Här bortses från de komplikationer som förekom i skolkommuner med blandat skolsystem.)

Med detta material från 1961 och följande år kan en rad intressanta frågor belysas men hela tiden med den begränsningen att resultaten avser enhetsskolan jämförd med det äldre skolsystemet — ett jämförelsepar som redan 1962 genom grundskolebeslutet började förlora i aktualitet. (För valfrekvenserna i grundskolan hänvisas till Orring 1965.) Emellertid kan trots detta vissa mer grundläggande faktorer studeras, som avser elevernas val av studieväg och deras framgång i den valda utbildningen.

Nästa materialinsamling skall enligt planerna göras 1966. Då kommer majoriteten av eleverna i årskurs 6 att befinna sig i grundskolan, vars valmekanismer kan bli föremål för ett systematiskt longitudinellt studium i detta material.

Här skall med hjälp av 1961 års basmaterial ett par faktorer belysas som har betydelse för elevernas planer på en teoretisk studieväg, nämligen deras betygsnivå och sociala bakgrund. Hur dessa spelar in kan vid en och samma tidpunkt studeras i ett enhetsskole- och i ett parallellskolesystem.

I samband med grundskolereformen har den hypotesen uttalats att den sociala bakgrunden kommer att bli mindre avgörande för valet av teoretiska studievägar i ett enhetsskolesystem än i ett skolsystem med tidigt urval (jfr Husén 1961). Genom individualstatistiken kommer denna hypotes att kunna prövas i ett representativt material. I denna artikel studeras emellertid endast elevernas planer i årskurs 6. Bearbetningen av de faktiska valen på högstadiet pågår fortfarande, och därför måste de följande resultatens preliminära natur observeras.

I 1961 års basmaterial ingår följande uppgifter (jfr Härnqvist & A. Svensson 1964):

1. Elevens skol- och klasstillhörighet, skolbetyg, hemort, avstånd till olika typer av högre skolor samt målsmans namn, yrke och utbildning. Dessa uppgifter, som insamlats av Statistiska centralbyrån, finns för 11 950 elever, vilket motsvarar ca 98 procent av eleverna födda den 5, 15 och 25 någon månad 1948.

2. Resultat i tre begåvningsstest och svar på ett frågeschema för 10 562 av dessa elever. Dessa kompletterande uppgifter har jämte standardprovresultat för elever i årskurs 6 insamlats av Pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet med anslag från Statens råd för samhällsforskning. I årskurs 6 finns 9 298 elever med kompletta resultat på test och standardprov, vilket motsvarar ca 87 procent av de normalåriga i denna årskurs läsåret 1960/61. Av dem gick 3 216 enligt skolornas uppgifter i klasser som tillhörde försöksverksamheten med enhetsskola och 6 082 i andra klasser.

Elevernas utbildningsplaner

I frågeformuläret finns bl. a. följande frågor om elevernas planer:

Fråga A: När detta läsåret är slut, vilken klass ämnar du då gå till?

Fråga B: Räkna du med att så småningom ta studentexamen?

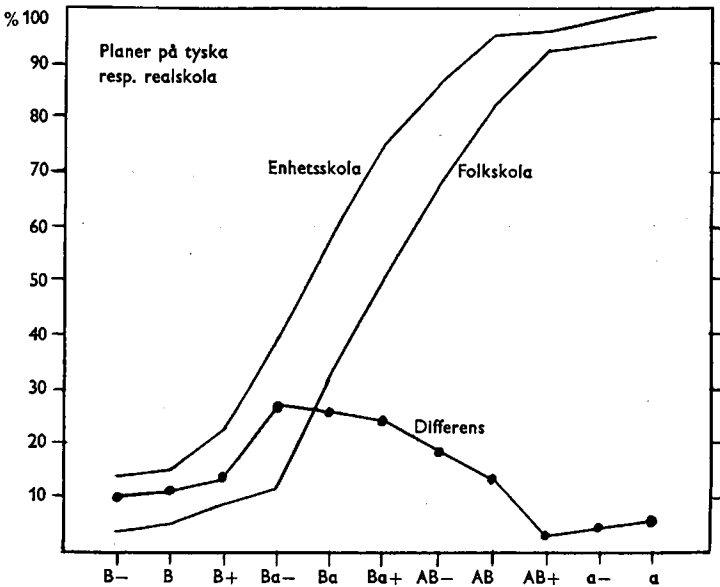
I de följande undersökningarna av elevernas planer har svaren på fråga A sammanförts i en gymnasieförberedande och en icke-gymnasieförberedande grupp, där den förra omfattar dels val av tyska i enhetsskolans årskurs 7, dels val av klass 1 i realskola eller flickskola, medan däremot årskurs 7 utan tyska i enhetsskolan och årskurs 7 i folkskolan hänförs till den icke-gymnasieförberedande gruppen.

Som nämnts föreligger i materialet tre olika slags mätare av elevernas förhållande, nämligen begåvningsstest, standardprov och skolbetyg. Mer detaljerade analyser av dessas inbördes relationer och deras förhållande till planerna på en teoretisk studieväg har utförts av A. Svensson (1964) och Härnqvist

(1965). I denna korta redovisning skall endast skolbetygen begagnas, närmare bestämt medeltalet av betygen i svenska (muntlig och skriftlig) samt matematik. Detta betygsmedeltal har nämligen visat sig ha ett starkare samband med planerna än standardprovspoängen för motsvarande ämnen eller begåvningsmått. En av förklaringarna — och den mest triviala — till att planerna har ett starkare samband med skolbetygen än med de båda mer objektiva måtten torde vara att eleverna, när de angett sina planer, känt till sina höstterminsbetyg, vilka i sin tur torde korrelera högt med de här begagnade vårterminsbetygen. De sociala olikheter som vi i det följande skall kartlägga framträder f. ö. än starkare mot begåvnings testen och standardproven.

Figur 1 visar hur frekvensen av planer på gymnasieförberedande val för årskurs 7 (motsv.) stiger med stigande betygsnivå och hur den skiljer sig mellan de båda skolsystemen.

I båda skolsystemen ökar procenten teoretiska val mycket regelbundet med stigande betygsnivå. Den brantaste delen av kurvorna ligger mellan ungefär *Ba-* och *AB*. På *B*-nivån är kurvorna flacka på en låg procentnivå, och över *AB* är de flacka nära 100 procent. På alla nivåer ligger enhetsskolans kurva högst, och som särskilt tydligt framgår av differenskurvan finns de stora skillnaderna mellan skolsystemen på nivån *Ba-* till *Ba+*, där skillnaden uppgår till 25 procentenheter eller mera. Enhetsskolans kurva når 100 procent vid

Figur 1.

medelbetyget a . Över a finns det bara 8 elever i materialet och de har alla teoretiska val. Under $B-$ finns det 19 elever, av vilka en i enhetsskolan och två i folkskolan säger att de tänker sig en teoretisk studieväg. De inprickade procenttalen bygger på mellan 83 och 935 elever och är därför ganska stabila, vilket också framgår av deras regelbundna gång.

Ett annat sätt att sammanfatta kurvorna är att se vid vilken betygsnivå grupperna uppnår t. ex. 50, 75 och 90 procent teoretiska val. Det blir för de båda skolsystemen vid följande betygsgenomsnitt.

Procent tyska resp. realskola	Enhetsskola	Folkskola
50	Ba	Ba+
75	Ba+	AB
90	AB	AB+

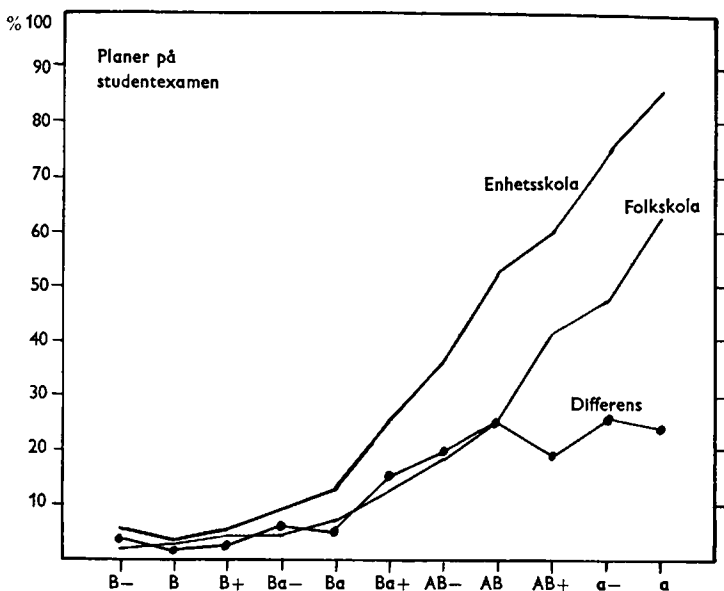
Det krävs genomgående närmast högre betygssteg i ett eller två av de tre betyg som ingår i medeltalet för att eleverna i folkskolan skall nå samma frekvens för gymnasieförberedande planer som enhetsskolans elever.

Nu skulle ju den skillnad som här på olika sätt har belysts kunna bero på olikheterna i definition av teoretisk studieväg. Det är en strängare definition att välja realskola eller flickskola än att välja det andra främmande språket (här tyska). Egentligen borde åtminstone alternativkurs 2 i matematik också ingå i definitionen. Detta undveks dock för att svarssituationen ej skulle kompliceras för eleverna. Emellertid visar sig minst lika stora skillnader bestå mellan skolsystemen, när det gäller planerna på studentexamen någon gång i framtiden. Frekvenserna visas i figur 2.

Här dröjer det till Ba , innan kurvorna börjar klättra i höjden, och de når aldrig upp till 100 procent. Upp till AB är enhetsskolans frekvenser dubbelt så höga som folkskolans. Skillnaderna mellan skolsystemen är alltså i princip desamma beträffande planerna för årskurs 7 och för studentexamen. Skillnaderna krymper bara ihop, när kurvorna nalkas 0 resp. 100 procent, då botten- och takeffekter gör sig gällande.

Här kan vi avläsa betygsnivå för frekvenserna 25, 50 och 75 procent, och den är i de olika skolsystemen följande.

Procent studentexamen	Enhetsskola	Folkskola
25	Ba+	AB
50	AB	a—
75	a—	Ej observerat

Figur 2.

Här krävs det ett stegs höjning i två av de tre betygen för att folkskolegruppen skall nå samma procent som enhetsskolegruppen i fråga om planer på studentexamen. Trots att studentexamen är något ganska avlagt, som många säkert har osäkra föreställningar om, samvarierar alltså frekvensen på ett högst regelbundet sätt med betygsnivå och skolsystem.

Elevernas sociala bakgrund

Den tredje faktorn, nämligen elevernas sociala bakgrund, har bestämts enligt faderns yrke och utbildning. Sex grupper har särskilt, och ungefärliga definitioner och valfrekvenser framgår av följande tabell. Exakta definitioner finns hos A. Svensson (1964), vartill bokstäverna A—F hänvisar.

De tidigare konstaterade skillnaderna mellan skolsystemen finns kvar i alla undergrupper. Men skillnaderna är ännu mer markanta mellan de olika socialgrupperna, och detta gäller inom båda skolsystemen och för båda stadierna. I denna form är skillnaderna mellan socialgrupperna emellertid svåra att tolka, eftersom de också påverkas av olikheter med avseende på elevernas för-

Socialgrupp	Procent med planer på:			
	Tyska resp. realskola		Studentexamen	
	Enhetsskola	Folkskola	Enhetsskola	Folkskola
I (A)	93	90	76	61
II, »stadsyrken» med minst realexamen (B)	88	77	50	45
II, övriga »stadsyrken» (C)	70	60	32	20
II, jordbrukare (D)	57	34	15	6
III, (E)	49	36	15	9
Ej klassificerbar (F)	56	41	30	11
Samtliga	62	46	28	16

måga, som är betydande särskilt när förmågan mäts genom skolbetygen. Det är därför lämpligt att på motsvarande sätt som i jämförelsen mellan skol-systemen hålla betygsnivån under kontroll.

I en utförligare analys (Härnqvist 1965) har detta gjorts genom beräkning av en index mellan observerad valfrekvens och den frekvens man kunde förvänta sig utifrån (a) elevernas betygsfördelning och (b) valfrekvensen på motsvarande betygsnivåer i hela materialet. Det kan också göras kurvor för olika socialgrupper av den typ som finns i figurerna 1 och 2, men de blir genom sin mångfald svåra att avläsa. I stället ges här motsvarande procenttal i tabellform med socialgrupperna sammanslagna två och två på sådant sätt att de som har mest lika valfrekvens sammanförs.

Först visas procenttalen för tyska resp. realskola.

Genomsnittsbetyg	Enhetsskola			Folkskola		
	A + B	C + F	D + E	A + B	C + F	D + E
B—	.	16	8	.	7	1
B	.	12	14	20	4	2
B+	59	23	16	28	9	8
Ba—	69	48	30	40	18	6
Ba	90	68	47	58	44	25
Ba+	90	83	66	84	63	40
AB—	98	91	81	88	82	57
AB	97	96	94	94	86	76
AB+	98	96	95	96	98	89
a—	100	100	95	97	97	90
a	100	100	100	99	95	91

Från *AB* och uppåt är procenttalen ungefär lika höga i alla socialgrupper inom enhetsskolan, medan olikheter förekommer i folkskolan. På lägre betygsnivåer finns det däremot skillnader mellan socialgrupperna i båda skolsystemen. Socialgrupperna *C+F* i enhetsskolan har praktiskt taget samma procenttal som *A+B* i folkskolan, och *D+E* i enhetsskolan samma som *C+F* i folkskolan. Tillhörighet till enhetsskola betyder alltså ungefär lika stort tillskott i valfrekvenser som tillhörighet till närmast högre kategori bland socialgrupperna.

Tabellen kan sammanfattas genom angivande av betygsnivån när frekvenserna 50, 75 och 90 procent uppnås. Den är för de olika grupperna följande.

Procent tyska resp. realskola	Enhetsskola		Folkskola	Enhets- skola	Folkskola	
	A+B	C+F	A+B	D+E	C+F	D+E
50	B+	Ba	Ba	Ba+	Ba+	AB—
75	Ba	Ba+	Ba+	AB—	AB—	AB
90	Ba	AB—	AB	AB	AB+	a—

För 50 procents valfrekvens krävs det alltså i den högsta socialgruppen i enhetsskolan genomsnittsbetyget *B+*, för den lägsta socialgruppen i folkskolan *AB—*. För 90 procents valfrekvens är extremgruppernas betyg *Ba* resp. *a—*.

För planerna på studentexamen har motsvarande tabeller sammanställts. Först anges procenten "väljare" i olika betygsgrupper för olika elevkategorier.

Genomsnittsbetyg	Enhetsskola			Folkskola		
	A+B	C+F	D+E	A+B	C+F	D+E
B—	.	12	0	.	2	1
B	.	3	4	12	1	1
B+	17	5	4	17	3	1
Ba—	29	11	4	14	5	2
Ba	38	22	6	21	10	3
Ba+	48	33	16	39	19	6
AB—	67	46	19	45	19	11
AB	74	56	37	56	29	14
AB+	79	59	48	69	41	28
a—	85	74	59	69	47	33
a	100	86	59	87	55	38

Här är socialgruppsskillnaderna markanta i båda skolsystemen. Skillnaderna mellan skolsystemen är liksom för valen av tyska resp. realskola av samma storleksordning som skillnaden mellan två angränsande socialgrupper med här använd kategoriindelning. C+F i enhetsskolan sammanfaller någorlunda väl med A+B i folkskolan, och D+E i enhetsskolan är rätt lika C+F i folkskolan med avseende på valfrekvenser.

Sammanfattade i form av betygsnivåer vid viss valfrekvens ter sig resultaten på följande sätt.

Procent studentexamen	Enhets-skola	Folkskola	Enhetsskola		Folkskola	
	A+B	A+B	C+F	D+E	C+F	D+E
25	Ba—	Ba+	Ba+	AB	AB	AB+
50	AB—	AB	AB	a—	a	Ej obs.
75	AB+	a	a	Ej observerat		

Endast de tre högsta grupperna når frekvensen 75 procent. För 25-procentsnivån ligger extremgrupperna på *Ba-* resp. *AB+*.

Sammanfattning och diskussion

Resultaten tyder på att skillnaden mellan skolsystemen i de avseenden som här studerats främst består i en generell ökning av frekvenserna för gymnasieförberedande planer från folkskolan till enhetsskolan och ökade förväntningar om teoretisk utbildning fram till studentexamen. När frekvensen av teoretiska planer, såsom på *AB*-nivån och högre i enhetsskolan, nalkas 100 procent minskas de sociala olikheterna i rekryteringen till en obetydlighet. Men på de lägre betygsnivåerna i enhetsskolan är det elever ur grupper vilkas fäder har åtminstone gymnasieförberedande utbildning bakom sig som mest frekvent utnyttjar de ökade möjligheterna till teoretiska val.

Dessa resultat är preliminära såtillvida som de gäller elevernas planer och inte deras faktiska val. Ej heller är vissa faktorer, t. ex. tätortsgrad, som vid sidan av skolorganisation och socialgrupp kan skilja de båda skolsystemen åt, kontrollerade, då det bedömts lämpligt att spara sådana mer ingående bearbetningar till de faktiska valen. Även skillnaderna mellan planer och faktiska val bör f. ö. kunna ge intressanta inblickar i de båda skolsystemens sätt att fungera. Redan vad som här redovisats torde emellertid visa individualstatistikens

värde som basmaterial för utredningar och forskning kring skolans valproblematik.

Data från individualstatistiken har ställts till förfogande av Statistiska centralbyrån, närmast genom byråchefen Klas Wallberg och byrådirektören Leif Gouiedo. Anslag till de kompletterande undersökningarna har erhållits från Statens råd för samhällsforskning.

Litteratur:

- Husén, T. (1961), Educational structure and the development of ability. I: Halsey, A. H. (utg.), *Ability and educational opportunity*, 113—134, OECD.
- Härnqvist, K. (1965), Social factors and educational choice. A preliminary study of the Swedish school reform. *Reports from the Institute of Education, University of Göteborg* (stenc.).
- Härnqvist, K. och Svensson, A. (1964), En "databank" för yrkes- och studievalsundersökningar. *Nordisk Psykologi*, 16, 118—124.
- Orring, J. (1965), Grundskolans genomförande — erfarenheter och slutsatser. *Pedagogiska meddelanden från Skolöverstyrelsen*, 2, h. 10.
- Svensson, A. (1964), Sociala och regionala faktorerers samband med över- och underprestation i skolarbetet. *Rapporter från Pedagogiska institutionen vid Göteborgs universitet* (stenc.).